

тілегін жолдаған әдебиеттанушы, зерттеуші, сыншы ғалым Тұрсынбек Кәкішұлы өзі осы парыздардың барлығын өтей білді деп білемін. Қазақтың төл әдебиетін зерттеу, сынын зерделеу арқылы халықтың тарихы мен мәдениетінің келер ұрпаққа бағасыз байлық, қымбат қазына болып қалуына үлкен үлес қосты. Тілге деген құрмет, тарихқа тағылым, әдебиетке деген сүйіспеншілік, ғылымға деген махаббат – осының барлығын ақиқатпен матап, ел алдына абыроймен шығарды. Ендеше, біздің міндет – сол жолдың ұршығын тарқатып алмау, жалғау және кейінгі ұрпаққа аманаттап жеткізу болмақ.

Қамшыбек Ахмет,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
4-курс студенті, жетекшісі – Ш.А. Шортанбай

Қазақ ғылымының негізгі түп қазығы, руханиятымыздың алтын айдары саналатын тұлғалар аз емес. Ғылымның тұтқасын ұстаған, әдебиеттің айдынында жүзген олар тұтас бір ұлттың айнасы іспеттес. Қадірі қасиетке, өнегесі өсиетке өрілген сондай тұлғалар ұлт үшін жаралғандай-ақ көрінеді де тұрады. Ал ұлтына ұстын, халқына қазына болған Тұрсынбек Кәкішұлы, шын мағынасында, ұлты үшін жаралған тұлға еді.

Бүгінгі күні әдебиет сыны, Сәкен Сейфуллин, Сәбит Мұқанов жөнінде болатын қайшыласқан пікір-талас пен тартыста ақиқатын анықтау үшін Тұрсынбек Кәкішұлына, оның еңбектеріне жүгінетініміз айдан анық. Ғалым өзінің саналы ғұмырының басым бөлігін осы тақырыпқа арнап, әдебиетіміздің қордаланып қалған, көптің көңілін күпті еткен мәселелерінің бетін ашты. Сан ғасырдан бері тамыр тартатын тағылымды қазақ әдебиеті мен сынын жоққа шығару үшін оны 1917 жылдан басталады деген жарымжан пікір кең етек жайған өткен ғасырда руханиятымыздың іргесін сөгіле бастағаны тарихтан белгілі. Осындай түйіткілді мәселені тереңнен түсінген Т. Кәкішұлы тағылған айыптар мен айтылған пікірлердің терістігін дәлелдеп, бұл бағытта толымды еңбек жазған болатын. Бұл – бір. Сонымен қатар, Сәкен мен Сәбиттің азаматтық позициясына күмәнмен қараған, «Алаш» партиясы мен қос қаламгердің арасына сырттай сына қағылған тұста аталмыш тақырыпқа бірнеше ғылыми еңбек, мақала, очерк арнаған ғалым Т. Кәкішұлының бұл тұрғыда атқарған ісі елеулі. Бұл – екі. Міне, осы тақырыптарды ашық зерде, айқын көзқарас арқылы саралаған ғалымның әдебиеттегі, ғылымдағы орны ерекше. Тіпті, әлі күнге дейін жоғарыда біз сөз еткен тақырыптарды Тұрсынбек Кәкішұлы секілді терең зерделеген адамның болмауы – ғалымның биік өресін, еңбеккеш әрі ізденімпаз екенін танытады.

Ғалымның ізденіске толы шығармашылық ғұмырына үлкен мән беріп, оның еңбектерінің қазақ әдебиеттануындағы айшықты орны туралы осы уақытқа дейін біршама пайымды пікірлер айтылды, толымды тұжырымдар жасалды. Алайда, біз Тұрсынбек Кәкішұлының ғылым жолындағы іргелі істеріне, ірілі ізденістеріне емес, азаматтық тұлғасына, қайраткерлік қарымына мән беруді жөн көрдік. Т. Кәкішұлы өзінің ғибратты ғұмырында елінің тағдыры, руханиятың болашағы туралы алаңдап, небір ордалы ойлар айтып, нағыз қайраткерліктің үлгісін көрсеткен. Қасиеті бір қауым елге азық болған, өсиеті бір жұмыр жерге қазық болған. Ол руға емес, рухқа бас иген. Ұлға емес, ұлтқа қызмет еткен, Ағаны емес, Алашты ардақтаған. Бұл туралы ғалым Рахманқұл Бердібай: «Жалпы, Тұрсынбектің шындыққа жығылатындығы, әділдікті айтуға тырысатындығы, ұлттың намысына, тағдырына бей-жай қарамайтындығы өткір мәселелерден қашып, бұғып қалмай, халық сөзін сөйлеуге талаптанатыны – оның ең жақсы қыры. 1956 жылы мәселе көтергеніміз үшін таяқ жегеннің бірі мен болатынымын. Қаулыға іліккендердің ішінде менің атым бірінші аталатын. Ұлтшыл деген атаққа да ұшырап, партиядан да шықтық, жазған еңбектеріміз басылмай қалған кездері де болды. Жұмыстан қуылдым... Сондай қиын кезеңде қуғында жүрген адамға жанасудың өзі күнәдай болатын. Жаманатқа қалатын қауіп ол кезде күшті еді. Бірақ шын азаматтық қабілеті бар адамдар шырқыраған шындықты айтпай тұра алмайды. Ертең жұмыстан шығып қалам-ау,

немесе сый-сияпаттан құр қалам-ау демейді. Сол кезде менен безбегендердің бірі осы Тұрсынбек болды», – деп ағынан жарылған еді.

Әділдікті жақтау, ақиқатты тану тек соқталы істерде, мемлекеттік маңызы бар мәселелерде ғана бой көтермейді. Ол қоғамның кез келген саласында, өмірдің небір бұралаң сәттерінде жаныңа жалау болады. Ұлтыңның тағдыры сын сағатқа түскенде жаныңды аямау, жанкештілікке бару – үлкен ерлік. Әділдікті жанұшыра іздеген сондай бір күндер 1986 жылдың желтоқсанында болып еді. Кеңес Одағының солақай саясатының салқыны Тұрсынбек Кәкішұлына да тиген еді. Тапталған намысын оятуға, жығылған туын қайта көтеруге шыққан жастардың қалың нөпірінің арасында Т. Кәкішұлының да шәкірттері болған. Империялық жойқын саясат ақыр аяғында ғалымның өзіне де, шәкірттеріне де кесірін тигізді. 1986 жылы Қазақ ұлттық университетінің филология факультетінде декан болып қызмет атқаратын Т. Кәкішұлын қауіпсіздік органдары тінткілей бастады, қысым көрсетті. Алайда осы бір сындарлы уақытта ол өзінің қара басының халінен бұрын шәкірттерінің болашағына алаңдады, туған перзентіндей қызғыштай қорғады. Ақыр аяғында, сол 1986 жылдың соңында Тұрсынбек Кәкішұлы қызметінен кетті. Шәкірт көңіліндегі ақжарма ниетті өзінің ұстаздық білігімен ұштастыра білген оның үлкен жүрегінен нәр алған адалдық қуаты сол уақыттағы келеңсіз жағдайларға қарамастан, әділдік жолындағы әдебінен танбады. Сондықтан, Азаматтық – Тұрсынбек Кәкішұлының бірінші аты деп білеміз.

Ұлтын сүю, ұлты үшін жан аямай қызмет ету – ұлтшылдық емес. Бар қарым-қабілетің мен күш-қайратыңды осы бағытқа арнау – ұлтжандылық. Тарихтың қатпарланған беттеріне үңілетін болсақ, бірқатар қайраткерлер, қаламгерлер ұлтшылдық айыбына ілігіп кеткен еді. Империалистік саясаттың қыспағынан қазақ интеллигенциясының негізгі іргесі осылай сөгілген болатын. Осы секілді айыптаулар Т. Кәкішұлының жолына жыландай орала кетті. Өткен ғасырдың орта шенінде болған тың және тыңайған жерлерді игеру ісі кезінде Қазақстанда 800-ден астам қазақ мектебі жабылып қалды. Міне, осы жағдайға өз алаңдаушылығын білдіріп, ғалым Рахманқұл Бердібай газет-журнал беттерінде мәселе көтереді. Осы уақытта ұлттың негізгі мәселелері, оқу жайы сараланған Т. Кәкішұлының «Тіл мәдениеті» атты мақаласы жарияланады. Бұл туралы Тұрсынбек Кәкішұлы ұлт мүддесі, ел тағдыры туралы толғаныс-мақалалары топтастырылған «Санадағы жаралар» кітабында кеңінен көсіледі. Ғалым осы жөнінде: «...Қазақ әдебиеті» 1956 жылы ана тілінің тағдыры туралы мәселе көтеріп, үлкен әңгіме өзегіне айналдыра бастаған уақытта қара сойылдар мен шоқпарлар аузын ашқандардың басына қара күн тудырды. Оның шет жағасын көрдік те. 1956 жылы желтоқсанның 10 күні ҚКП Орталық Комитеті арнайы қаулы алды. Оның негізін «Социалистік Қазақстан» мен «Казахстанская правда» газеттері қос етек редакциялық мақаламен түсіндірді. Ол қаулыда талай игі істің басы қайырылды дегенімен қазақ тілінің көрген теперіші көбеймесе, азайған жоқ. Соның салдарынан республикада 827 қазақ мектебі жабылып қалғанын айтсақ та жеткілікті» деп өзінің ішкі күйзелісін жеткізеді. Осы жылдары тіл мәселесіне жиі назар аударған Р. Бердібай, Т.Кәкішұлы секілді тұлғаларға партия тарапынан қысастық жасалды, «ұлтшыл» деді. Сол уақытта тіл, ұлт, руханият туралы әңгіме бола қалса, «осында ұлтшылдықтың иісі аңқып тұрған жоқ па» дегендей даурығатын, істің мәнісіне толық бара алмайтын жәреуке мінезді адамдар да болды. Жел сөзге ерік беретіндерге жеңіл ғана қарап өтетін Тұрсынбек Кәкішұлы халқының алдындағы миссиясын орындауды тоқтатпады. Ол миссия ақиқат жолы, адалдық арнасы еді. Қайда жүрсе де, қандай қызметте болса да, ғалым-ұстаз ақиқаттың арғымағынан түспеді. Сондықтан Ақиқат – Тұрсынбек Кәкішұлының екінші аты.

Мінез – адамның бар болмыс-бітімін айқындайтын басты категория. Кез келген ортада адам өзінің мінезі арқылы танылатыны белгілі. Білімі мен білігі толысып тұрса да, кейбір адамдардың көп арасында жұтылып кетуі, бойкүйездікке ұшырауы мінездің жоқтығынан деп білемін. Ал мінезді болу, әсіресе шығармашыл тұлғаларға аса қажет. Өткен ғасырдағы ұлт интеллигенциясының көш басында тұрған Әлихан Бөкейханның: «Ұлтқа қызмет ету білімнен емес, мінезден» деген сүбелі сөзі жоғарыдағы пікірімізді бекемдей түседі. Бұл тұрғыда Тұрсынбек Кәкішұлын білімі мен білігін, қайраты мен мінезін тоғыстыра білген жан деуімізге

болады. 2013 жылы Көкшетауда атақты Абылай ханның 300 жылдығы аталып өткені көпшілікке белгілі. Осы уақытқа дейін билік пен үкіметтің кертартпа істеріне қарсы пікір айтып келген Тұрсынбек Кәкішұлы бұл жиынға да бар ақиқат сөзін ішіне жиып келді. Тіпті жарын ойлап, жаны ауырған Күләш Ахмет те базына қылып, «ескерту» жасағандай болып еді. Алайда, ішкі бұлқыныстан туған ойын сыртқа шығармасқа болмады. Бұл оқиға туралы естелік-жазба қалдырған жазушы Жәди Шәкенұлы: «Содан жиналыс басталып, сөз кезегі эзер дегенде Тұрсекеңе тиді-ау. Ширап отырса керек, Абылай туарлы аз-кем тоқтала келіп, алдыңғы қатарда отырған мемлекеттік хатшы Марат Тәжинді меңзеп:

– Әй, Марат, сендер қала күнін Астана қаласында дүркіретіп өткізгенде сондайсыңдар, Абылайдың тойын Астанада тойлауға жарамай қалдыңдар ма? – деп күркіреді. Залдың іші шатырлаған шапалақ үні. Бес минуттай толас таппай дүркіреп тұрды. Жеңгеміздің «ескертуі» жайында қалып, Тұрсекең ащы шындықты жайып салды. Шындықпен бетпе-бет келгенде еш бұғып қалмайтын батыр, батыл, асау мінезін тағы бір мәрте солай көрсетіп еді», – деп Тұрсынбек Кәкішұлының қайтпас қайсар мінезін айқындай түсті. Кез келген ұлттық, мемлекеттік маңызы бар мәселеде өзінің ойын еркін айтқан, атағынан ат үркетін небір жағалыларға қарсы пікір айтқан ғалымның ақиқат жолында ештеңеден тайынбайтынын аңғардық. Әділдік – Тұрсынбек Кәкішұлының үшінші аты.

Расында, Тұрсынбек Кәкішұлын бітімі бөлек тұлға ретінде танытып тұрған да осы – әділдік, ақиқат, азаматтық қасиеттері. Ол жан жүрегімен өтірікке, әділетсіздікке қарсы болды. Ғалымның ғылыми еңбектері мен публицистикалық мақалаларынан ұлттық рухтың лебі есіп тұрады. Осы арқылы Тұрсынбек Кәкішұлы ұлтының ыстық ықыласына бөленген.

Тұрсынбек Кәкішұлының осы уақытқа дейін ғылым жолында атқарған ересен еңбегі көпшілікке мәлім. Ал біз өреміз жеткенше саңлақ қайраткердің азаматтық тұлғасының бір қырына ғана тоқталдық. Егер сана сайыпқыраны Тұрсынбек Кәкішұлының ғибратты ғұмырын саралайтын болсақ, оның ақиқаттан, азаматтықтан ауытқыған сәттерін кездестірмейміз. Тіпті, сөйлесең сөзінді де «соттап» жіберетін кеңестік кезеңде ұлттық мүдде, халықтық қазынаны қызғыштай қорғаудан шаршамаған ғалым-ұстаздың жанкештілігіне басыңды иесің. Сондықтан, оның есімін келер ұрпақ ақиқаттың айбалтасы, ал шығармашылық мұрасын адалдықтың алдаспаны деп танитын болады. Ғалымның: «Мен үшін қампиған даңқтан елді елең еткізетін титымдай алаштың ақиқаты қымбат» деген сөзі бүгінгі күні халқымыздың бет түзер темірқазығы болуы шарт. Айтса да, ақиқатын айтқан ғалымның мұрасы әлі талай уақыт шындықтың шырақшысы болар сөзсіз.

Кенжебек Айдана Асқарбекқызы,
*Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік
педагогикалық университетінің 2-курс магистранты,
жетекшісі ф.ғ.к., доцент А.А.Мамыт*

Ұлылық шыңына кез келгеннің шыға бермесі хақ. Биіктік дейтіннің өзі мыңнан бірді іріктеген, кіл жүйріктер арасынан оза шапқан асылдың сынығына ғана бұйырмайды ма? Бір қуанарлығы, бұл биіктікке дәуір мен уақыттың өзі іліндірмек. Бұл кісі қолымен жасауға келмейтін, кім көрінгенге берілмейтін даналық. Осы ұлылық пен биіктіктің көш басында ғалым, сыншы, әдебиет майталманы Тұрсынбек Кәкішұлы тұр. Маңдайға жазылған осынау ғұмырда бар еңбегі мен қажыр-қайратын, мақсат-мұратын қазақ әдебиеттану ғылымының дамуына арнап, ұлт жолында еткен қызметі орасан зор еді. Шындық шырағын өшіруге тырысып, қазақ ұлтының рухы жоғалуына күш салған сол кездегі Кеңес үкіметінің салқын саясатынан қаймықпай, сан салалы соқпағынан қорықпастан, Алаш азаматтарын аққа арашалап алған азамат еді. Ғылым жолындағы ізденісі мен тыңнан түре салған жаңашылдығынан бөлек, қайсар біткен азаматтық тұлғасының арқасында биік мінбелерде тұрып, батыл баяндамалар жасады. Ғұмырының басым бөлігін ғылымға арнап, сол жолда анық та айқын ізін қалдырды. Қазақ дейтін ұлы халықтың жанашыр перзенті елінің күллі рухы –